

สัญลักษณ์ของธงชาติไทยในศิลปะร่วมสมัย

สุริยะ ฉายะเจริญ*

บทคัดย่อ

ธงชาติไทยเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชาติไทยที่ถูกนำไปใช้อย่างหลากหลายในสังคม ซึ่งธงชาติไทยก็ได้ถูกนำไปใช้เพื่อสื่อสารเนื้อหาบางอย่างในบริบทของผลงานศิลปะร่วมสมัย (สาขาทัศนศิลป์) และยังมีผู้ใดทำการรวบรวม ศึกษา และวิเคราะห์อย่างจริงจัง ดังนั้นการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์ในการรวบรวมข้อมูลจากตำราวิชาการ นิตยสาร วารสาร สื่อบัตรนิทรรศการศิลปะ เอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลออนไลน์ เพื่อทำการวิเคราะห์ ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่ปรากฏสัญลักษณ์ของธงชาติไทย โดยใช้ทฤษฎีจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ของศิลปินและการจำแนกผลงานตามสมมติฐานแนวคิดการใช้ธงชาติไทยในบริบท ชาตินิยมมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ผลงานของศิลปินที่มีชื่อเสียงจำนวน 20 ท่าน ซึ่งจากการวิจัยพบว่าสามารถวิเคราะห์ผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยได้เป็น 5 กลุ่ม คือ ผลงานศิลปะแบบฟอร์มอลลิสม์ (Formalism) ที่มีเนื้อหาเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ผลงานศิลปะแบบฟอร์มอลลิสม์ (Formalism) ที่สะท้อนความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน, ผลงานศิลปะแบบเอ็กซ์เพรสซิวิสม์ (Expressivism) ที่สะท้อนประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทย ผลงานศิลปะแบบเอ็กซ์เพรสซิวิสม์ (Expressivism) ที่สะท้อนความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน และผลงานศิลปะแบบอินสตรูเมนทัลลิสม์ (Instrumentalism) ที่สะท้อน ประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทย

ทั้งนี้ยังพบว่าสมมติฐานแนวคิดการใช้ธงชาติไทยในบริบทของชาตินิยมเป็นปัจจัยสำคัญ ต่อการสร้างรูปแบบของผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทย ผลงานดังกล่าวนี้ไม่เพียงให้คุณค่าทางสุนทรียะอันสมบูรณ์เท่านั้น หากแต่ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงศิลปวัฒนธรรม ค่านิยม ชาตินิยม ประวัติศาสตร์และความเคลื่อนไหวทางการเมืองในสังคมไทย อีกทั้งยังถือเป็น เครื่องยืนยันถึงสัมพันธ์ภาพอันแนบแน่นระหว่างศิลปะกับสังคมได้อย่างดีเยี่ยมอีกด้วย

*สุริยะ ฉายะเจริญ : อาจารย์ประจำภาควิชาสื่อดิจิทัล คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม

ABSTRACT

Flag is a symbol of nation that has been widely used in the society. It's also used for communication a certain content in the context of contemporary art (visual art), and yet there is no one else research and analysis. Therefore, this research aims to gathered information from textbooks, academic journals, magazines catalogs of art exhibitions related to the documents and online information. For analysis of contemporary art and the purpose of the creative art theory.

And this research is based on the assumption of “Thai flag” in the contextes of nationalism as a tool to analyze the works of famous 20 contemporary Thai artists. The study has divided in 5 groups.

- Formalism in a work of art that honor the Thai monarchy.
- Formalism in a work of art that reflects the political movement of people.
- Expressivism works of art reflects a nationalism Thai society.
- Expressivism works of art reflects the political movement of people.
- Art Instrumentalism's reflected a nationalism in Thai society.

The contextes and usage of Thai national flag are important factors in Thai contemporary culture as Thailand symbol. These results are not only a providence for aesthetic value but also a reflection of cultural values and nationalism history and

political developments in Thailand. It is a great testimony to strong links between art and society.

ความเป็นมาและความสำคัญ

ชาติคือชุมชนจินตกรรมทางการเมือง (Imagined political community) (เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน 2552:9) ซึ่งถูกสถาปนาขึ้นในยุคแห่งความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) มีลักษณะเป็นเครื่องมือและหน้าที่ กล่าวคือ ความเป็นชาติและชาตินิยมเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันสร้างความเป็นมาตรฐานเดียวกันและมีหน้าที่ปลูกเร้าความรู้สึกผูกพันทำให้รู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน (ธีรยุทธ บุญมี 2546: 49) อีกทั้งยังมีอิทธิพลทางความคิดที่มีความเข้มข้นและแข็งแกร่งต่อการเมืองและการสงครามระหว่างประเทศในห้วงยุคสมัยที่ผ่านมา

ชาติเป็นแนวคิดทางนามธรรม จึงจับต้องไม่ได้ แต่ฆ่าคนได้ สั่งให้คนไปตายได้ และปรากฏตัวในรูปสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมหลายชนิดในชีวิตประจำวัน (คีโรตม์ คล้ามไพบูลย์ 2550: 179) ธงชาติเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตนและแสดงออกถึงความเป็นเอกภาพ (สมสวาท แสงนนท์ตระกูล 2544: 4) ของชาตินั้นๆ

ธงชาติ คือ ธงแสดงถึงสัญลักษณ์ของประเทศและดินแดนต่างๆ ปกติแล้วรัฐบาลของประเทศนั้นก็ย่อมเป็นผู้กำหนดแบบธงชาติและข้อบังคับการใช้ธงชาติ พลเมืองในแต่ละประเทศก็สามารถใช้ธงชาติในดินแดนของตนเองได้เช่นกัน โดยขึ้นอยู่กับข้อบังคับการใช้ธงตามที่รัฐบาลกำหนดไว้ในอดีตธงชาติถูกใช้ในสงครามเพื่อบอกฝ่ายหรือหมู่เหล่า (ประชา สุวีรานนท์ 2552: 46)

ต่อมาเมื่อเกิดแนวคิดแบบชาตินิยม (Nationalism) ธงชาติถูกสถาปนาให้ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์อันทรงพลังของอุดมการณ์ ชาตินิยมและถูกนำไปใช้ในรูปแบบที่หลากหลายเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมืองไม่ว่าจะเป็นโฆษณาชวนเชื่อ สัญลักษณ์ในการทำสงครามระหว่างประเทศและการประดับอันเนื่องกับวาระการเฉลิมฉลองของประเทศนั้นๆ เป็นต้น ธงชาติถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในรัฐชาติ (Nation State) เพราะเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองที่ทรงพลังที่สุดซึ่งกรณีการใช้ธงชาติในโฆษณาชวนเชื่อ (Propaganda) นับเป็นตัวอย่างอันดีที่แสดงถึงอำนาจแผ่ขยายได้ ภาพลักษณ์ของผืนผ้าธรรมดาก้าวสู่วัตถุศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นไปได้ว่าการร้องเพลงชาติและการยืนตรงเพื่อเคารพธงชาติไทยในทุกวัน จึงเสมือนเป็นการทำพิธีบูชาธงชาติไทยให้คงความศักดิ์สิทธิ์เทียบเท่ากับวัตถุที่เหนือสามัญวิสัย สิ่งปฏิบัตินั้นไม่เพียงแต่เป็นการเน้นย้ำถึงหน้าที่ของประชาชนทุกคนเท่านั้น หากแต่ยังแผ่เร้นมายาคติของสัญลักษณ์ความเป็นชาติไทย โดยที่ประชาชนอยู่ในสถานะของผู้เสพความซ้าซากของอุดมการณ์ชาตินิยมที่ฉายเหตุการณ์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าในแต่ละวัน จนเกิดความเชื่อมั่นในสถานะความเป็นชาติของตน

บทบาทของธงชาติไทยหรือธงไตรรงค์นั้นปรากฏครั้งแรกเมื่อกองทหารอาสาของไทยในสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้เชิญไปเป็นธงชัยเฉลิมพลประจำหน่วยที่แสดงถึงสัญลักษณ์ของราชอาณาจักรสยาม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ประดิษฐ์ขึ้นด้วยพระราชประสงค์ที่บรรจุความหมายของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยการแทนค่าของสีแดง สีขาว และสีน้ำเงิน

ตามลำดับ อีกทั้งเพื่อให้สอดคล้องกับธงชาติของประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1 มีสถานะเป็นผู้ชนะสงครามก็ใช้สีทั้งสามดังกล่าวเป็นส่วนประกอบของธงชาติด้วย (สหราชอาณาจักร, สาธารณรัฐฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา)

ข้อสังเกตประการหนึ่งคือสีของธงชาติไทยเป็นชุดสีเดียวกับธงชาติฝรั่งเศส (Le Tricolore) ที่เป็นต้นแบบให้กับธงชาติของกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อปฏิวัติทางการเมืองทั่วโลก (สมสวาท แสงนนท์ตระกูล 2544: 8) ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าผู้ออกแบบธงไตรรงค์จะใช้ธงสามสีของฝรั่งเศสเป็นหลักในการออกแบบแล้วผสมผสานกับธงขาวแดงที่ใช้อยู่จนได้ธงที่มีลักษณะอย่างธงไตรรงค์ในปัจจุบัน (ปรามินทร์ เครือทอง 2543: 81)

ธงชาติไทยเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์ไทยมาโดยตลอด ซึ่งเมื่อได้ศึกษาจากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องธงชาติไทยทำให้สามารถแบ่งการนำธงชาติไปใช้ในบริบทที่สอดคล้องกับแนวคิดชาตินิยมเป็น 3 ลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรก ธงชาติไทยถูกนำไปใช้ในบริบทที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยปรากฏเป็นสัญลักษณ์แถบสีน้ำเงินกลางธงซึ่งมีความหมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ (ฉวีงาม มาเจริญ 2550: 90)

การประดับธงชาติคู่หรือร่วมกับธงพระราชอิสริยยศหรือตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระบรมราชาธิราช พระบรมวงศานุวงศ์จะต้องมีการจัดวางที่เสมอกัน จึงปรากฏภาพของการติดตั้งธงชาติไทยคู่กับธงพระ

ราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ในวาระต่าง ๆ อยู่เสมอ เช่นวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถหรืองานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นต้น สิ่งดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีอิทธิพลกับแนวคิดชาตินิยมไทยเป็นอย่างมาก

สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือการใช้ธงชาติขนาดเล็กที่มีตัวอักษรไทย “ทรงพระเจริญ” สีขาวบนแถบสีน้ำเงินในการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ การใช้ธงชาติไทยในกรณีดังกล่าวนี้เป็นการเชื่อมโยงให้สถานะของพระมหากษัตริย์กับความหมายของธงชาติมีความสอดคล้องจนกลายเป็นเนื้อเดียวกันหรืออาจจะเรียกได้ว่าสร้างมายาคติให้พระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักของชาติ ธงชาติไทยที่ปรากฏตัวอักษรไทย “ทรงพระเจริญ” จึงกลายเป็นธงชาติที่มีความหมายเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรงซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักของชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์แต่เพียงอย่างเดียวที่จะมีฐานะเป็นศูนย์กลางของชาติได้ (ธีรยุทธ บุญมี 2546: 104) ลักษณะที่สอง ธงชาติไทยถูกนำไปใช้เกี่ยวกับความเป็นเอกราชของชาติ ปลุกกระตุ้นให้เกิดความรักชาติหรือไม่ก็เป็นเครื่องมือของการโฆษณาชวนเชื่อ (ประชา สุวีรานนท์ 2552: 46) เช่นนโยบายการเคารพธงชาติและร้องเพลงชาติ กรณีการประดับธงชาติไทยบริเวณจุดเชื่อมต่อตามชายแดน กรณีหนังสือเรียนที่มีรูปธงชาติและเพลงชาติพิมพ์ไว้หน้าแรกๆ (ศรีณีย์ ทองเปา 2550: 85) เป็นต้น

ธงชาติถูกใช้ให้เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการปลุกกระตุ้นความรักชาติและชาตินิยมธงชาติไทยมิใช่ผ้าผืนสีเหลี่ยมปกติธรรมดาแต่เป็นสัญลักษณ์แทนชาติไทยอันเป็นแนวคิดนามธรรมที่ไม่มีตัวตนแต่ธงชาติไทยก็ได้ถูกสร้างให้มีปฏิสัมพันธ์กับมหาชนด้วยอุดมการณ์ชาตินิยมผ่านพิธีกรรมการร้องเพลงชาติ การยืนตรงเคารพธงชาติ การชักธงชาติ การใช้ธงชาติในการแข่งขันกีฬาและการใช้ธงชาติในบริบทต่างๆ หรืออาจจะกล่าวได้ว่า “ชาติและธงไตรรงค์จึงยังคงเป็นสิ่งสูงสุดที่เราจะต้องรักษาไว้ยิ่งกว่าชีวิตของเรา” (ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม 2546: 232)

ลักษณะที่สามธงชาติไทยถูกนำไปใช้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองและการปฏิวัติในชาติ (สมสวาท แสงนนท์ตระกูล 2544: 1) รวมถึงการเคลื่อนไหวทางการเมือง ภาคประชาชนด้วย เช่น กรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516, เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 และเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 2535 เป็นต้น ความเคลื่อนไหวของประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เกิดขึ้นด้วยแรงผลักดันทางประชาธิปไตย และลัทธิมาร์กซ์ (Marxism) แต่แรงผลักดันที่สำคัญในประสานอุดมการณ์อันหลากหลายไว้ภายใต้ความเคลื่อนไหวอันเดียวกันนี้คือแรงผลักดันจากสำนักทางชาตินิยม (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2537: 182) ภาพเหตุการณ์ที่มีผลทางความรู้สึกสะเทือนใจเป็นอย่างยิ่งคือภาพธงชาติไทยเปื้อนเลือดศพของผู้เสียชีวิตจากการถูกทหารยิงคนแรกซึ่งผู้ชุมนุมได้ชูธงชาติที่เปื้อนเลือดขึ้นให้เห็น ศพของเขาได้รับการกราบไหว้จากผู้เข้าร่วมชุมนุมและนำธงชาติไทยห่อคลุมร่างของเขาแล้วนำไปวางยังพนารัฐธรรมนุญ (ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม 2546: 265)

ในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ภาพของธงชาติที่นักศึกษานำมาคลุมศพในการแสดงละครเวทีเพื่อล้อเลียนการเมืองกลับกลายเป็นสิ่งที่ทำให้ฝ่ายอนุรักษ์นิยมได้ใช้เป็นหนึ่งในข้ออ้างว่าผู้ชุมนุมมีลักษณะที่ผิดแผกวิถีคอมมิวนิสต์และต้องการล้มล้างระบอบการปกครองในห้วงเวลานั้น ซึ่งฝ่ายอนุรักษ์นิยมได้อ้างว่า “การกระทำดังกล่าวเป็นการเหยียบย่ำธงชาติ ซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งชาติไทยเราอย่างน่าอับยศที่สุด อันนับได้ว่าเป็นการเหยียดหยามคนไทยทั้งชาติ”(ชนิดาพรหมพยัคฆ์ เผือกสม 2546: 254-255) และนำไปสู่การล้อมปราบฆ่าผู้ชุมนุมโดยกลุ่มทหาร ตำรวจและกลุ่มอนุรักษ์นิยมอย่างรุนแรงในที่สุด ส่วนเหตุการณ์จลาจลเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 มีความคล้ายคลึงกับการเคลื่อนไหวในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แต่แนวคิดชาตินิยมไม่ปรากฏเด่นชัด ในเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ธงชาติที่ปรากฏจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่สำคัญประกอบการชุมนุมทางการเมืองมากกว่าจะเน้นย้ำความรักชาติโดยตรง

โดยสรุปแล้วบทบาทของธงชาติไทยล้วนมีแนวคิดชาตินิยมปัจจัยที่สำคัญซึ่งแนวคิดชาตินิยมนั้นก็ยิ่งได้ยึดโยงกับสถาบันต่างๆ ในสังคม จนนำไปสู่เหตุการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่บนหน้าประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยอย่างเด่นชัด ธงชาติไทยเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญในสังคมซึ่งในบริบทศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทยพบว่าศิลปินหลายคนใช้สัญลักษณ์ของธงชาติไทยมาสร้างสรรค์ผลงานศิลปะโดยหยิบยืมภาพลักษณ์ของธงชาติไทยมาจัดวางในผลงาน ศิลปินเหล่านี้สร้างผลงานในลักษณะที่ใช้สัญลักษณ์ของธงชาติไทยตามปัจจัยทางสังคมและความเคลื่อนไหวทางการเมือง ณ ห้วงเวลานั้น ๆ

ผลงานของศิลปินไทยที่นำสัญลักษณ์ของธงชาติไทยมาใช้ในการสร้างสรรค์อาทิ

- ลาววัลย์ อูปอินทร์ช
- โชคชัย ตักโพธิ์
- มณฑิธร บุญมา
- ทวี รัชนิกร
- ประเทือง เอมเจริญ
- กัญญา เจริญศุภกุล
- พิษณุ ศุภนิมิตร
- อำนาจ เย็นสบาย
- ลินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย
- เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์
- คามิน เลิศชัยประเสริฐ
- สุวิชาญ เกาทอง
- สุรสิทธิ์ เสาว์คง
- ไพรวลัย ดาเกลี้ยง
- พิชิต ไปแดน
- ชาติชาย ปุยเปีย
- ญาณวิทย์ กุญแจทอง
- ทินกร กาษรสุวรรณ
- ทิพนรินทร์ แยมมณีชัย
- เทิดเกียรติ หวังวัชรกุล
- สุรพล แสนคำ
- เทอดศักดิ์ พลชา
- พิทักษ์ ปิยะพงษ์
- นที อุตฤทธิ
- นพไชย อังควัฒนะพงษ์
- มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ
- อึ้ง กาญจนะวณิชย์
- สันติ ทองสุข
- มนตรี เต็มสมบัติ
- เอกวัฒน์ เสน่ห์พูด
- สรรเสริญ มิลินทสูตร
- อ่าฤทธิ ชูสุวรรณ
- วสันต์ สิทธิเขตต์
- สาครินทร์ เครืออ่อน
- สุธี คุณาวิษยานนท์

ผลงานของศิลปินเหล่านี้ไม่เพียงมีความสำคัญในบริบทของศิลปะร่วมสมัยเท่านั้น หากแต่ยังมีความสำคัญทั้งทางด้านวัฒนธรรม สังคมและการเมืองอีกทั้งยังเป็นบทบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญโดยมิได้จารึกเป็นตัวอักษรแต่ถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานทัศนศิลป์ร่วมสมัยอย่างหลากหลาย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- รวบรวมผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทยเป็นส่วนประกอบ ในผลงาน
- แบ่งประเภทงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทยตามทฤษฎีที่ได้เลือกมาทำการศึกษา
- วิเคราะห์และประเมินคุณค่าผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทย

ขอบเขตของวิจัย

- ผลงานศิลปะที่นำมาศึกษาเป็นผลงานสร้างสรรค์ในสาขาทัศนศิลป์ร่วมสมัย
- รวบรวมและศึกษาเฉพาะผลงานของศิลปินที่มีชื่อเสียง 20 ท่าน ประกอบไปด้วย
  - โชคชัย ตักโพธิ์,
  - ประเทือง เอมเจริญ
  - กัญญา เจริญศุภกุล
  - พิษณุ ศุภนิมิตร
  - อำนาจ เย็นสบาย
  - ลินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย
  - เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์
  - สุวิชาญ เกาทอง
  - สุรสิทธิ์ เสาว์คง
  - พรวัลย์ ดาเก๋ลิ้ง
  - เทิดเกียรติ หวังวัชรกุล
  - เทอดศักดิ์ พลซา

- ที่ อุตฤทถ
- นพไชย อังควัฒนะพงษ์
- มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ
- สันติ ทองสุข
- วสันต์ สิทธิเขตต์
- สาครินทร์ เครืออ่อน
- สุธี คุณาวิชยานนท์
- ศึกษาผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทยในรูปแบบองค์ประกอบตรงกัน
- ศึกษาผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทยที่สร้างขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนถึงช่วงปี พ.ศ. 2551 (แต่จะไม่ทำการวิเคราะห์ผลงานกลุ่มแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย)

ขั้นตอนการทำวิจัย

- เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับธงชาติไทยแนวคิดชาตินิยม และผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทยที่สร้างขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนถึงช่วงปี พ.ศ. 2551
- นำข้อมูลทั้งหมดมาทำการศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างธงชาติไทย แนวคิดชาตินิยม และศิลปะร่วมสมัยไทย
- จำแนกประเภทผลงานศิลปะที่นำมาศึกษาเพื่อวิเคราะห์และประเมินคุณค่า
- สรุปผลการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- เป็นผลงานทางวิชาการที่รวบรวม ศึกษา และวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทย
- เพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่าของผลงานศิลปะที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการความเป็นชาติและชาตินิยม

- เห็นความสัมพันธ์กันระหว่างศิลปะกับองค์ความรู้ด้านอื่นๆ ซึ่งเป็นบริบทที่สำคัญในการพัฒนาศิลปะร่วมสมัย ตลอดจนก้าวไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ในด้านต่างๆ ของสังคมให้มากขึ้น

ระเบียบการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยรวบรวมข้อมูลจากตำราวิชาการ นิตยสาร วารสาร สื่อบัตรนิทรรศการศิลปะ เอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลออนไลน์จากระบบอินเทอร์เน็ต เพื่อนำมาทำการศึกษาผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ของธงชาติไทยจากนั้นทำการจำแนกประเภทและวิเคราะห์ และนำไปสู่การประเมินคุณค่าที่มีต่อวงการศิลปะร่วมสมัยและสังคมไทย

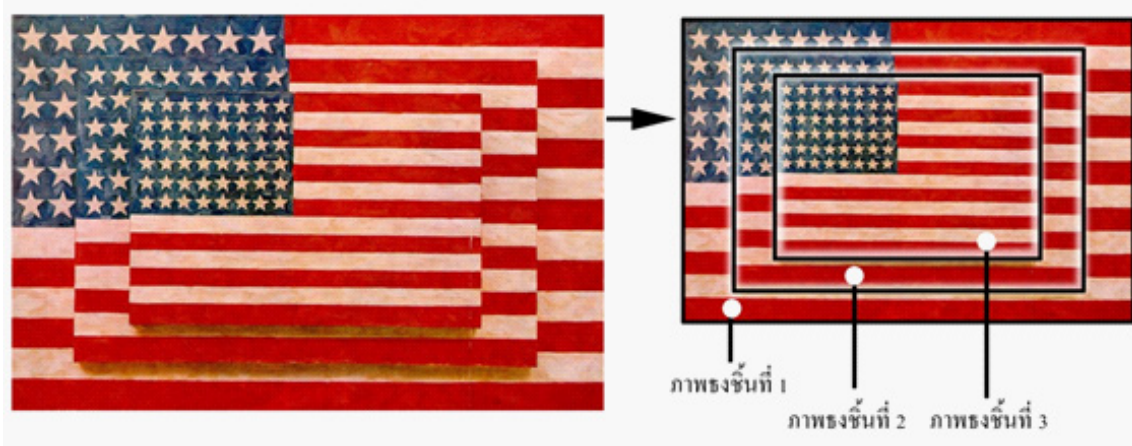
สรุปผลการวิจัย

ธงชาติเป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่ถูกนำไปใช้ในบริบทของศิลปะสาขาทัศนศิลป์อย่างเข้มข้นในโลกศิลปะตะวันตก (Western Art)

พบตัวอย่างผลงานที่นำสัญลักษณ์ของธงชาติมาใช้อย่างเด่นชัดเช่นผลงานแฟร์ดีนองด์ วิกตอร์ เออแดน เดอลาครัวซ์ (Ferdinand Victor Eugène Delacroix) ชื่อ “เสรีภาพนำประชาชน” หรือ “Liberty Leading the People” (ภาพที่ 1) ได้ปรากฏภาพลักษณ์ของธงชาติสามสีของสาธารณรัฐฝรั่งเศสมาใช้เป็นสัญลักษณ์อันสำคัญในการสื่อสารถึงเนื้อหาอันเกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวทางการเมืองในห้วงสมัยปี 1830 ของสาธารณรัฐฝรั่งเศสซึ่งธงชาติสาธารณรัฐฝรั่งเศสที่ปรากฏแสดงถึงอำนาจอันสูงสุดของประชาชนและชัยชนะแห่งเสรีภาพที่เหนือการกดขี่แบบเผด็จการ และยังถือเป็นการปลุกเร้าความรักชาติโดยตรงไปตรงมา (Rose-Marie and Rainer Hagen 1995: 571) ผลงานดังกล่าวเป็นเสมือนการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ผ่านผลงานทางทัศนศิลป์อย่างทรงพลัง ธงชาติฝรั่งเศสแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาตินิยมกับการปฏิวัติทางการเมืองอย่างโดดเด่น

ภาพที่ 1 การใช้ธงชาติสาธารณรัฐฝรั่งเศสในผลงานจิตรกรรม “Liberty Leading the People”

ภาพที่ 2 ภาพลักษณะธงชาติอเมริกัน 3 ชั้นของผลงานชื่อ “Three Flag” ”

ในขณะที่ผลงานจิตรกรรมผสม “ธงสามชั้น” หรือ “Three Flag” (1958) (ภาพที่ 2) ของ Jasper Johns, Jr. ศิลปินยุคสมัยใหม่ที่ใช้ธงชาติอเมริกัน(American Flag : The Stars and Stripes) สร้างสรรค์ภาพธงชาติอันน่าฉงน 3 ชั้นซ้อนกัน และไม่ได้แสดงภาพจำลองเหตุการณ์เพื่อบอกเล่าเรื่องราวใดๆ แมกซ์ อิมดาร์ท(Max Imdahl) นักประวัติศาสตร์ศิลปะชาวเยอรมันได้ตั้งคำถามว่า “นี่คือธงหรือจิตรกรรมรูปธงกันแน่?” และ “นี่คือจิตรกรรมรูปธงหรือเป็นแค่ภาพ?” (Volker Gebhardt 1998: 198) ศิลปินเปลี่ยนสัญลักษณ์ของธงชาติให้กลายเป็นภาพผลงานที่สะท้อนความชวาทสังคมนิยมวัฒนธรรมประชานิยม (Pop Culture) ที่ลัทธิชาตินิยมกลายเป็นเรื่องที่ถูกกล่าวอ้างอย่างเป็นประจำในยุคสมัยนั้น เมื่อกลับมาพิจารณาธงชาติไทยที่ปรากฏในผลงานศิลปะแล้วจะพบว่าผลงานของกลุ่มแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยในช่วง พ.ศ. 2516-2519 เป็นกลุ่มแรกที่มีผลงานศิลปะที่ปรากฏธงชาติไทยอย่างชัดเจน ผลงานในกลุ่มนี้ศิลปินนำเสนอในรูปแบบตัดทอนรูปทรงโดยเน้นภาพลักษณ์ที่คล้ายกับผลงานกลุ่มศิลปะเพื่อการเมืองของประเทศที่ปกครองแบบสังคมนิยม ศิลปินนำข้อมูลการสร้างสรรคมาจากภาพถ่ายนิตยสาร

บทบันทึก และความทรงจำจากการเข้าร่วมชุมนุมเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มาเป็นแรงบันดาลใจ โดยที่ภาพของธงชาติไทยเป็นสื่อในการสะท้อนชาตินิยมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปทางการเมืองอย่างเข้มข้นในช่วงเวลานั้น

สำหรับผลงานศิลปะร่วมสมัยที่ปรากฏสัญลักษณ์ธงชาติไทยอันเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการวิจัยนี้ได้คัดเลือกศิลปินจำนวน 20 ท่านได้มาทำการศึกษาได้แก่

- โชคชัย ตักโพธิ์
- ประเทือง เอมเจริญ
- กัญญา เจริญศุภกุล
- พิษณุ ศุภนิมิตร
- อำนาจ เย็นสบาย
- สิรินทร์สวัสดิ์ ยอดบางเตย
- เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์
- สุวิชาญ เกาทอง
- สุรสิทธิ์ เสาว์คง
- พรวิทย์ ตาเกลี้ยง
- พิชิต ไปแดน
- เทตเกียรติ หวังวัชรกุล
- เทอดศักดิ์ พลซา
- ที อุตฤทธ
- นพไชย อังควัฒนะพงษ์

- มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ
- สันติ ทองสุข
- วสันต์ สิทธิเขตต์
- สาครินทร์ เครืออ่อน
- สุธี คุณาวิชยานนท์

ซึ่งประกอบไปด้วยผลงานศิลปะของแต่ละท่านที่มีจำนวนไม่เท่ากันรวม 63 ชิ้น การวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยครั้งนี้ได้ใช้ทฤษฎีจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ของศิลปินตามหลักทฤษฎีของ เอ็ดมันด์ เบิร์ก เฟลด์แมน (Edmund Burke Feldman) ประกอบในการวิเคราะห์ทางด้านรูปแบบการสร้างสรรค์อันประกอบไปด้วย ผลงานแบบ Formalism หรืออาจจะนิยามว่าศิลปะเป็นภาษาแห่งความงาม ศาสตราจารย์อิทธิพล ตั้งโฉลก ได้อธิบายเกี่ยวกับฟอร์มอลลิสม์เอาไว้อย่างละเอียดว่าเป็นกลุ่มของศิลปินที่นักวิจารณ์เชื่อว่าพวกเขานั้นมีจุดมุ่งหมายที่จะสร้างสรรค์ศิลปกรรมที่เป็นผลผลิตทางสุนทรียภาพที่มีรูปแบบสมบูรณ์ทั้งทางรูปทรง โครงสร้างและองค์ประกอบทุก ๆ ส่วนต้องมีความประสานสัมพันธ์กันอย่างมีระเบียบลงตัวพอดีเป็นความงดงามที่เป็นมาตรฐานสากลแห่งจักรวาลเลยทีเดียว นักวิจารณ์ที่มีความเชื่อในกลุ่มนี้จะชื่นชมยินดีกับความงามทางรูปทรงที่เกิดจากการใช้ภาษาแห่งทัศนศิลป์ นั่นคือ ทัศนธาตุ และกลยุทธ์แห่งการใช้ภาษานี้ได้เป็นอย่างดีเยี่ยมทั้งการสร้างรูปทรง กำหนดที่ว่าง ไปจนถึงขนาด ตำแหน่ง สัดส่วน และจังหวะลีลาได้อย่างไม่มีที่ติ ศิลปินกลุ่มนี้จะทำงานอย่างเป็นระบบ เป็นแบบแผนของตัวเองอย่างชัดเจน พวกเขาจะไม่ปล่อยให้ความบังเอิญและสิ่งภายนอกที่ไม่มีสุนทรียภาพเข้ามารบกวนซึ่งย่อมรวมทั้งฝีมือ ทักษะและเทคนิคที่ประณีตละเอียดอ่อนและชัดเจนจะเป็นปัจจัย

สำคัญที่ทำให้เกิดความงามบริสุทธิ์สมบูรณ์ หลักสำคัญคือ“การรับรู้ทางสุนทรียภาพขึ้นอยู่กับรูปทรงที่มองเห็น”...(อิทธิพล ตั้งโฉลก 2550: 79)

เมื่อนำทฤษฎีฟอร์มอลลิสม์หรืออาจจะเรียกว่าศิลปะเป็นภาษาแห่งความงามมาจัดประเภทผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยของศิลปินร่วมสมัยของไทยที่นำมาศึกษาแล้ว ประกอบไปด้วยผลงานศิลปะของศิลปินดังกล่าวต่อไปนี้ คือ

- โชคชัย ตักโพธิ์
- ประเทือง เอมเจริญ
- พิษณุ ศุภนิมิตร
- ลินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย
- เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์
- สุวิชาญ เกาทอง
- สุรสิทธิ์ เสาววงศ์
- ไพรวลัย ดาเกลี้ยง
- พิชิต ไปแดน

(ภาพที่ 3), เทิดเกียรติ หวังวัชรกุล และเทอดศักดิ์ พลชา

ภาพที่ 3 พิชิตไปแดน,
 “ทุกวัฒนธรรมชายแดนใต้
 อยู่ร่วมกันได้ด้วยพระบารมี”,
 สีอะคริลิก, ขนาด 175 x 230 ซม. (2542)
 (รางวัลที่ 2 การประกวดจิตรกรรมเฉลิม
 พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เนื่องในโอกาสพระราช พิธีมหามงคลเฉลิม
 พระชนมพรรษา 6 รอบ, 2542.)

ศิลปินจัดองค์ประกอบภาพอย่าง
 ลงตัวด้วยการสร้างจุดเด่นและจุด
 รองซึ่งการนำธงชาติไทยวางในจุด
 เด่นและจุดรองของภาพเป็นการ
 เน้นย้ำความสำคัญของธงชาติไทย
 ในผลงานและยังเป็นสิ่งที่สื่อสารถึง
 เนื้อหาที่เกี่ยวข้องได้อย่างชัดเจน

ผลงาน Expressivism (แบบเอ็กซ์เพรส
 สิวีสซึม) หรือศิลปะเป็นภาษาแห่งอารมณ์
 ความรู้สึกเป็นกลุ่มศิลปินที่มีแนวทางการ
 สร้างสรรค์ศิลปกรรมที่เน้นการแสดงออก
 ประจักษ์เชิงอารมณ์สะท้อนใจที่รุนแรงผล
 งานของศิลปินในกลุ่มนี้จะมีแนวทางที่ชัด
 แฉ่งและตรงข้ามกับศิลปินฟอรั่มอลลิสม์
 ศาสตราจารย์อิทธิพล ตั้งโฉลก ได้อธิบาย
 เกี่ยวกับเอ็กซ์เพรสซิวิซึมไว้อย่างละเอียดว่า

...ประเด็นของความงามกินความ
 หมายครอบคลุมทั้งการแสดงออกถึง “ความ
 รู้สึกสะท้อนใจ” และ “ความคิดสูงที่ยก
 ระดับจิตใจของผู้ดู”...สุนทรียภาพนั้นต้อง
 มีคุณสมบัติครบถ้วนพร้อมทั้งความงาม
 อารมณ์ ความรู้สึก และเนื้อหาที่ก่อให้เกิด
 ผลลัพธ์ที่ตั้งามต่อจิตใจของผู้ดูด้วย...
 (อิทธิพล ตั้งโฉลก 2550: 92)

...คือลัทธิแห่งยุคโมเดิร์นนิสม์ที่
 แยกตัวออกไปเน้นการแสดงออกทางอารมณ์
 ความรู้สึกอย่างชัดเจน โดยการปฏิเสธความ
 ประณีต ละเอียดอ่อน ของความงามทางรูป
 ทรงและเทคนิค ฝีมือ ศิลปินที่มีความเชื่อใน
 กลุ่มนี้สร้างสรรค์ผลงานในลักษณะที่ทำตรง
 กันข้าม ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการต่อต้านและ
 เป็นปฏิปักษ์กับสุนทรียภาพ.

..การหยอด หยด เท ลาด สาดสี ลง
 บนผืนผ้าใบหรือการปาด ป้าย ด้วยแปรง
 ขนาดใหญ่ไปจนถึงการใช้มือละเลงสี...เป็นก
 ระบวนการที่ต้องกระทำไปด้วยความรวดเร็ว
 ฉับพลันจนไม่เปิดโอกาสให้ใช้สมองและความ
 คิดเชิงเหตุผล แต่ศิลปินต้องใช้ใจและอารมณ์
 ความรู้สึก อันเป็นปัญญาญาณ (Intuition)
 ตอบโต้กับปรากฏการณ์ทางเทคนิคที่กำบัง
 เกิดขึ้นอย่าง “อัตโนมัตินี้” จากจิตไร้สำนึก...

(อิทธิพล ตั้งโฉลก 2550: 98-99) เมื่อนำทฤษฎีเอ็กซ์เพรสซิวิสม์หรืออาจจะเรียกว่าศิลปะเป็นภาษาแห่งอารมณ์ความรู้สึกมาจัดประเภทผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยของศิลปินร่วมสมัยของไทยที่นำมาศึกษาแล้ว จะประกอบไปด้วยผลงานศิลปะของดังกล่าวต่อไปนี้ คือ กัญญา เจริญศุภกุล, อำนาจเย็นสบาย และสันติ ทองสุข (ภาพที่ 4)

ศิลปินทิ้งรอยฝีแปรงอย่างหยาบๆ เพื่อให้เกิดลายเส้นที่เน้นความเคลื่อนไหวและส่งผลต่อความรู้สึกสะท้อนอารมณ์ต่อผู้ดู ศิลปินไม่ต้องการนำเสนอความงามแบบสมบูรณ์แต่นำเสนออารมณ์ความรู้สึกที่รุนแรงผ่าน Visual Element (ทัศนธาตุ)

ภาพที่ 4 สันติ ทองสุข,
“เราสู้ตาย”, สีน้ำมัน,
ขนาด 60 x 80 ซม. (2540)

ผลงานแบบอินสตรูเมนทัลลิสม์

Instrumentalism หรือศิลปะเป็นภาษาแห่งความคิด เป็นศิลปะที่ใช้ประเด็นความคิดเป็นตัวสื่อสารนั้นไม่ได้จำกัดรูปแบบการแสดงออกเท่าใดนัก ศิลปินอาจจะนำเสนอในรูปของผลงานจิตรกรรม ประติมากรรม ภาพพิมพ์ หรือสื่อผสมอื่นๆ ก็ได้ ทั้งนี้เพราะรูปแบบผลงานประเภทนี้ไม่ใช่ตัวบ่งชี้ถึงสาระของตัวผลงาน หากแต่สำคัญที่ประเด็นที่ต้องการจะสื่อสารมากกว่าสนใจในรูปแบบการแสดงออกทางศิลปะ ความคิดเป็นเครื่องจักรสำคัญของการทำงานศิลปะและเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของผลงาน การวางแผนและการตัดสินใจทั้งหมดถูกทำล่วงหน้า และการปฏิบัติงานก็เป็นเพียงการทำพื่อเป็นพิธีเท่านั้น (อิทธิพล ตั้งโฉลก 2550: 101) ดังนั้นสาระสำคัญของผลงานศิลปะกลับมิใช่ตัวของวัตถุศิลปะ (Art Object) แต่เป็นประเด็นความ

คิดที่ได้เกิดขึ้นกับผู้ดูเป็นสาระที่แท้จริงของผลงาน เมื่อนำทฤษฎีแบบอินสตรูเมนทัลลิสม์หรืออาจจะเรียกว่าศิลปะเป็นภาษาแห่งความคิดมาจัดประเภทผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยของศิลปินร่วมสมัยของไทยที่นำมาศึกษาแล้วจะประกอบไปด้วยผลงานศิลปะของศิลปินดังกล่าวต่อไปนี้คือ นที อุตฤทธิ นพไชย อังควัฒนะพงษ์ มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ (ภาพที่ 5) วสันต์ สิทธิเขตต์, สาครินทร์ เครืออ่อน และสุธี คุณาวิชยานนท์

ภาพที่ 5 ผลงานชุด “ฟัง ชาว น้ำเงิน”
ของมานิตย์ ศรีวานิชภูมิ
เทคนิคภาพถ่ายสี c print (2548)

จากการวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยด้วยทฤษฎีจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ของศิลปินจะสามารถแบ่งกลุ่มตามรายชื่อของศิลปินที่นำมาศึกษา ตามตารางที่ 1 นี้

ศิลปินใช้เทคนิคถ่ายภาพเป็นเครื่องมือในการสื่อสารแนวความคิดมากกว่าเน้นการนำเสนอด้านสุนทรียะของรูปทรงผลงานที่ปรากฏ จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองแนวความคิดของศิลปินเป็นหลัก

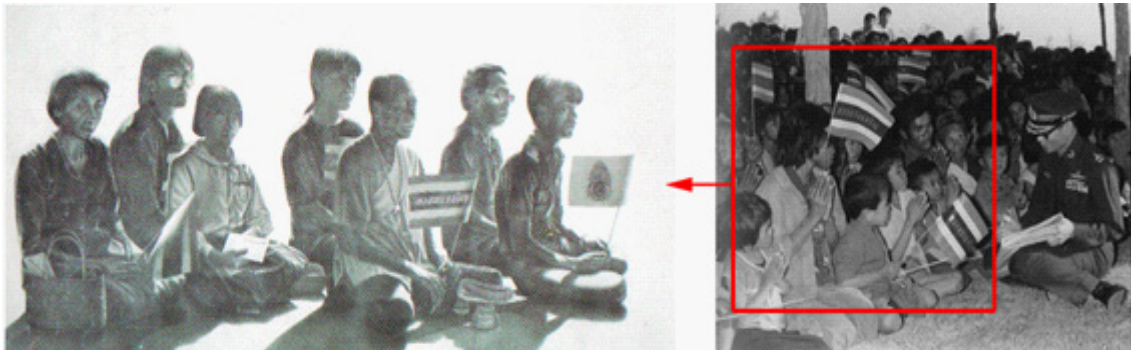
ตารางที่ 1 การแบ่งประเภทผลงานตามทฤษฎีจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ของศิลปิน

ประเภทผลงานตามทฤษฎีจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ของศิลปิน	ฟอर्मอลลิสม์ (Formalism)	เอ็กซ์เพรสซิวิสม์ (Expressivism)	อินสตรูเมนทัลลิสม์ (Instrumentalism)
รายชื่อของศิลปินที่นำมาศึกษา	โชคชัย ตักโพธิ์	กัญญา เจริญศุภกุล	นที อุตฤทธิ
	ประเทือง เอมเจริญ	อำนาจ เย็นสบาย	นพไชย อังควัฒนะพงษ์
	พิษณุ ศุภนิมิตร	สันติ ทองสุข	มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ
	สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย		วสันต์ สิทธิเขตต์
	กียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์		สาครินทร์ เครืออ่อน
	วิชาญ เกาทอง		สุธี คุณาวิชยานนท์
	สุรสิทธิ์ เสาว์คง		
	ไพรวลัย ตาเกลี้ยง		
	พิชิต ไปแดน		
	เทิดเกียรติ หวังวัชรกุล		
	เทอดศักดิ์ พลชา		

เมื่อนำสมมุติฐานในการจัดประเภทของการใช้ธงชาติไทยในบริบทที่สัมพันธ์กับปัจจัยภายนอก มาทำการวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยโดยจัดแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ เทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ผลงานในแนวนี้ศิลปินแสดงออกถึงการเคารพเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างตรงไปตรงมา

การใช้ธงชาติไทยในผลงานประเภทนี้มักใช้คู่กับสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วย เช่น ธงสีเหลืองอันเป็นธงสัญลักษณ์ประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์ พระบรมฉายาลักษณ์ และการใช้ธงขนาดเล็กที่มีตัวอักษรไทย “ทรงพระเจริญ” (ภาพที่ 6)

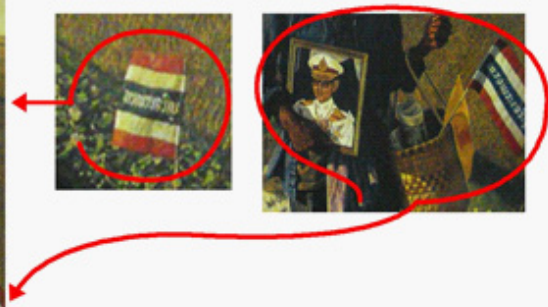
ภาพที่ 6 สุวิชาญ เกาทอง, “รอรับเสด็จ”
เทคนิคผสม ขนาด 139 x 279 ซม.
(รางวัลที่ 1 การประกวดจิตรกรรม
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา
ครบ 60 พรรษา, 2530)

ศิลปินนำภาพการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นข้อมูลการสร้างสรรคโดยที่มีธงชาติขนาดเล็กที่มีตัวอักษรไทย “ทรงพระเจริญ” เป็นส่วนประกอบหลักในการเล่าเรื่อง

ศิลปินนำภาพการรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นข้อมูลการสร้างสรรคโดยที่มีธงชาติขนาดเล็กที่มีตัวอักษรไทย “ทรงพระเจริญ” เป็นส่วนประกอบหลักในการเล่าเรื่องศิลปินสร้างสรรคผลงานศิลปะออกมาในแนวทางเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย มีแสดงออกอย่างตรงไปตรงมาถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งถือเป็นสถาบันหลักอย่างหนึ่งของสังคมไทย ลักษณะของผลงานศิลปะที่จัดอยู่ในกลุ่มประเภทนี้มีเนื้อหาที่แสดงถึงการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสมเด็จ พระบรม

ราชินีนาถและพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีต่อประชาชนชาวไทย ศิลปินส่วนใหญ่สร้างภาพผลงานให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับประชาชนในชาติทุกชนชั้นซึ่งผลงานในลักษณะแบบนี้มักอยู่ในแวดวงของการประกวดศิลปกรรมเทิดพระเกียรติมากกว่าที่ศิลปินจะสร้างผลงานกันขึ้นโดยปราศจากเงื่อนไขทางสังคม ..

ภาพที่ 7 ไพรวลัย ดาเกลี้ยง, “ทรงพระเจริญ” สีฝุ่น ขนาด145 x 200 ซม.
(รางวัลที่ 3 การประกวดจิตรกรรม
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา
ครบ 60 พรรษา, 2530)

ศิลปินนำธงประจำพระองค์ (ธงสีเหลือง) และพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาใช้ควบคู่ไปกับธงชาติไทยขนาดเล็กที่มีตัวอักษรไทย “ทรงพระเจริญ” มาเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงไปถึงเนื้อหาที่เกี่ยวกับการเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย

ขอบเขตสำหรับเนื้อหาในผลงานประเภทนี้คือการนำเสนอในแง่มุมมองของความดี ความงาม ความบริสุทธิ์ และความเคารพเทิดทูนที่พึงมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ทั้งนี้เพราะจุดประสงค์ของการสร้างสรรค์นั้นก็เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดีที่ประชาชนชาวไทยมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ธงชาติไทยที่ปรากฏอยู่ในผลงานจึงไม่เพียงแต่เป็นตัวแทนของชาติไทยเท่านั้น หากแต่ยังมีภาพตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์ทับซ้อนกับบริบทของชาตินิยมรวมอยู่ด้วย (ภาพที่ 7)

การใช้ธงชาติไทยในผลงานประเภทนี้จึงไม่วิพากษ์วิจารณ์ในด้านลบ(Negative) ซึ่งทั้งนี้ก็เป็นเรื่องของความเข้าใจร่วมกันในบริบทสังคมไทยที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งสำคัญของโครงสร้างการปกครองที่เข้มแข็งและเป็นศูนย์กลางทางจิตใจของประชาชนชาวไทยมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ผลงานในประเภทนี้จะประกอบไปด้วยผลงานศิลปะของศิลปินดังกล่าวต่อไปนี้ คือ เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์, สุริยาญู เกาทอง (ภาพที่ 6) สุรสิทธิ์ เสาวคง, ไพรวลัย ดาเกลี้ยง (ภาพที่ 7) พิชิต ไปแดน เทิดเกียรติหวังวัชรกุล และเทอดศักดิ์ พลซา สะท้อนประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทย ศิลปินที่สร้างสรรค์ผลงานศิลปะโดยใช้ธงชาติไทยเป็นตัวสื่อสารถึงแนวคิดชาตินิยมที่ถูกปมเพาะขึ้นในสังคมไทย ศิลปินได้นำภาพและความหมายของธงชาติไทยมาใช้ในผลงานเพื่อมุ่งหวังสื่อสารประเด็นความเป็นชาติ ซึ่งอาจจะเป็นการตั้งคำถามสถานะของชาติไทยที่กำลังเป็นอยู่หรืออาจจะแสดงถึงชาตินิยมที่มีรูปแบบอันหลากหลายชุกช่อนอยู่ในสังคมไทยอย่างแนบเนียน

ภาพที่ 8 นที อุตฤทธิ
 “Yellow flag with olive green sky”
 สีน้ำมัน ขนาด 225 x 195 ซม. (2551)

ภาพที่ 8 ศิลปินบิดเบือนแถบสีของธงชาติไทยให้ต่างจากปกติเพื่อวิพากษ์วิจารณ์ชาตินิยมในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางสังคมและการเมือง ณ ห้วงเวลานั้น โดยเฉพาะปรากฏการณ์ความนิยมเสื้อสีเหลืองของกลุ่มผู้สนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์

ภาพที่ 9 สุธี คุณาวิชยานนท์, “ภาพร่างห้อง
 ปลุกฝัง” ไม่ทราบเทคนิค (2548)

ศิลปินจำลองห้องมืดที่มีแสงไฟสีธงชาติไทยแล้วดับลงทันทีผู้ดูจะจดจำภาพธงชาติไทยนั้นในความทรงจำเสมือนการปลุกฝังสำนึกชาตินิยมผ่านสัญลักษณ์ธงชาติไทย

ประชาชนชาวไทยยื่นตรงเคารพเพลงชาติตามรัฐธรรมนูญสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ.2483 เป็นการปลุกฝังสำนึกชาตินิยมด้วยการสร้างพิธีกรรม

ประชาชนโบกธงชาติไทยท่ามกลาง
ผู้ชุมนุมบนถนนราชดำเนินกลางใน
เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535

ภาพที่ 10 กัญญา เจริญศุกกุล
“ธง-พฤษภาคม 2535 No. 2”
สีอะคริลิก, ขนาด 90 x 160 ซม.(2535)

ภาพที่ 11 อำนาจ เย็นสบาย
“ประชาชนในเดือนตุลาคม 2516”
สีน้ำมัน, ขนาด 98 x 148 ซม. (2528)

เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพธงชาติเปื้อน
เลือดของนายจิระ บุญมากผู้เสียชีวิต
จากการถูกทหารยิงในเหตุการณ์ 14
ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีความคล้าย
กับรอยฝีแปร่งหยาบๆในผลงานงาน
“ธง-พฤษภาคม 2535 No. 2” และ
“ประชาชนในเดือนตุลาคม 2516”
เป็นอย่างมาก

สัญลักษณ์ธงชาติไทยในผลงานของ
ประเภทนี้เป็นรหัสที่นำไปสู่เนื้อหาของผลงาน
อย่างไม่สลับซับซ้อนโดยที่มีปัจจัยที่สำคัญ
คือประวัติศาสตร์ความเคลื่อนไหวทางการเมือง
ของประเทศไทยเป็นพื้นฐานในการ
ตีความชาตินิยมที่เป็นมายาคติของสัญลักษณ์
ธงชาติไทยถูกผูกโยงเข้ากับการร่วมต่อสู้ของ
ประชาชนในการเคลื่อนไหวทางการเมือง ถึง
แม้ว่าชาตินิยมจะมีได้เป็นปัจจัยสำคัญในการ
เคลื่อนไหวทางการเมืองในบางกรณี อาทิเช่น
เหตุการณ์จลาจลเดือนพฤษภาคม 2535 แต่
เมื่อศิลปินนำสัญลักษณ์ของธงชาติไทยซึ่ง
เป็นภาพตัวแทนของความเป็นชาติไทยมา
มาสร้างสรรค์ผลงาน ก็ถือว่าการผสม
กันระหว่างการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ลัทธิ
ชาตินิยม และการเมืองอย่างลงตัวที่สุด

ผลงานในประเภทนี้จะประกอบไปด้วยผลงานศิลปะของศิลปินดังกล่าวต่อไปนี้ คือ โชคชัย ตักโพธิ์, ประเทือง เอมเจริญ (ภาพที่ 11), กัญญา เจริญศุภกุล (ภาพที่ 12), พิษณุ ศุภนิมิตร, อำนาจ เย็นสบาย (ภาพที่ 13) และสินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย

จากการวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยด้วยสมมุติฐานในการจัดประเภทของการใช้ธงชาติไทยในบริบทที่สัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกสามารถแบ่งกลุ่มตามรายชื่อของศิลปินที่นำมาศึกษาตามตารางที่ 2

ตารางที่ 2 การแบ่งประเภทของการใช้ธงชาติไทยในบริบทของชาตินิยม

ประเภทของการใช้ธงชาติไทยในบริบทชาตินิยม	เทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย	สะท้อนประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทย	สะท้อนความเคลื่อนไหวการเมืองภาคประชาชน
รายชื่อของศิลปินที่นำมาศึกษา	เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์ สุวิชาญ เกาทอง สุรสิทธิ์ เสาว์คง ไพรวลัย ตาเกลี้ยง พิชิต ไปแดน เทิดเกียรติ หวังวัชรกุล เทอดศักดิ์ พลชา	นที อุตฤทธิ นพไชย อังควัฒนะพงษ์ มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ สันติ ทองสุข วสันต์ สิทธิเขตต์ สาครินทร์ เครืออ่อน สุธี คุณาวิชยานนท์	โชคชัย ตักโพธิ์ ประเทือง เอมเจริญ กัญญา เจริญศุภกุล พิษณุ ศุภนิมิตร อำนาจ เย็นสบาย สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย

ผลจากการวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยครั้งนี้ได้ใช้ทฤษฎีจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ของศิลปินและสมมุติฐานการใช้ธงชาติไทยในบริบทที่เกี่ยวข้องกับชาตินิยมในสังคมไทยสามารถแสดงออกมาอย่างชัดเจนเป็นระบบตามตารางที่ 3 ดังนี้

จุดมุ่งหมายของการใช้สร้างสรรค์ของธงชาติไทยในบริบทของชาตินิยม	ฟอर्मอลลิสม์ (Formalism)	เอ็กซ์เพรสซิวิสม์ (Expressivism)	อินสตรูเมนทัลลิสม์ (Instrumentalism)
เทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย	เกียรติศักดิ์ ผลิตาภรณ์ สุวิชาญ เกาทอง สุรสิทธิ์ เสาว์คง ไพรวลัย ตาเกลี้ยง พิชิต ไปแดน เทิดเกียรติ หวังวัชรกุล เทอดศักดิ์ พลชา		

จุดมุ่งหมายของการใช้ สร้างสรรค์ของ ธงชาติไทยใน ศิลปิน บริบทของชาตินิยม	ฟอร์มอลลิสม์ (Formalism)	เอ็กซ์เพรสซิวิสม์ (Expressivism)	อินสตรูเมนทัลลิสม์ (Instrumentalism)
สะท้อนประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทย		สันติ ทองสุข	นที อุดฤทธิ นพไชย อังควัฒนะพงษ์ มานิตย์ ศรีวานิชภูมิ वलันต์ สิทธิเขตต์ สาครินทร์ เครืออ่อน สุธี คุณาวิชยานนท์
สะท้อนความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน	โชคชัย ตักโพธิ์ ประเทือง เอมเจริญ พิเชณ สุภานมิตร สินธุ์สวัสดิ์ ยอดบางเตย	กัญญา เจริญศุภกุล อำนาจ เย็นสบาย	

จากตารางที่ 3 สามารถสรุปการวิเคราะห์ผลงานศิลปะที่มีสัญลักษณ์ธงชาติไทยได้เป็น 5 กลุ่ม คือ

- ผลงานศิลปะแบบฟอร์มอลลิสม์ (Formalism) มีเนื้อหาเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย ผลงานของศิลปินในกลุ่มนี้มีรูปแบบการนำเสนอที่เข้าใจง่ายมีแรงบันดาลใจด้านรูปแบบจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริงโดยเนื้อหาในการนำเสนอการเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ย่อมสอดคล้องกับรูปแบบที่เน้นให้ผู้ดูเกิดความเข้าใจอย่างง่าย ๆ เป็นผลงานที่แสดงออกในแง่บวกที่ดีงามเท่านั้น (Positive) จะไม่วิพากษ์วิจารณ์ใดๆ ในแง่บวกที่ตรงกันข้าม ธงชาติไทยที่ปรากฏในผลงานจะเป็นส่วนสนับสนุนแนวคิดเทิดพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยได้อย่างทรงประสิทธิภาพ

- ผลงานศิลปะแบบฟอร์มอลลิสม์ (Formalism) ที่สะท้อนความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ผลงานของศิลปินในกลุ่มนี้มีรูปแบบการนำเสนอที่เน้นรูปทรงที่ลดทอนจากความเป็นจริงอยู่ในระดับหนึ่งแต่การลดทอนนั้นก็ยังคงสามารถสื่อสารถึงภาพตัวแทน (Representation) ของสิ่งที่มีจริง เช่น ธงชาติไทย อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ส่วนต่างๆ ของร่างกายของมนุษย์ เป็นต้น ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการสื่อถึงเรื่องราวกันเกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนโดยที่ธงชาติไทยเป็นรหัสที่สำคัญในการสร้างสรรค์ผลงาน

- ผลงานศิลปะแบบเอ็กซ์เพรสซิวิสม์ (Expressivism) ที่สะท้อนประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทยผลงานของศิลปินในกลุ่มนี้มีรูปแบบการนำเสนอที่เน้นความเคลื่อนไหวทางทัศนธาตุที่เด่นชัด ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาชาตินิยม ศิลปินเลือกที่จะใช้วิธีการ

สร้างภาพความรุนแรงและความเคลื่อนไหว โดยใช้ทักษะทางการสร้างสรรค์ในการสร้างภาพที่บอกเล่าเรื่องราวได้อย่างตรงไปตรงมา โดยที่ธงชาติไทยเป็นเสมือนสัญลักษณ์สำคัญในการเชื่อมโยงภาพที่ปรากฏกับแนวคิดชาตินิยมได้อย่างดี

- ผลงานศิลปะแบบเอ็กซ์เพรสซิวิซึม (Expressivism) สะท้อนความเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ผลงานของศิลปินในกลุ่มนี้มีรูปแบบการนำเสนอที่เน้นความเคลื่อนไหวและความรุนแรงทางทัศนธาตุเป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อประสบการณ์การต่อสู้ทางการเมืองภาคประชาชนที่เข้มข้นเด่นชัด รอยฝีแปรงอันหยาบที่เห็นชัดเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงไปสู่เรื่องราวอันเห็นเหตุการณ์รุนแรงทางการเมือง ศิลปินใช้ทัศนธาตุเพื่อสอดรับกับประเด็นของเนื้อหา ธงชาติที่ปรากฏในผลงานสัมพันธ์กับแนวคิดชาตินิยมและความเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างน่าสนใจ

- ผลงานศิลปะอินสตรูเมนทัลลิสม์ (Instrumentalism) ที่สะท้อนประเด็นความเป็นชาติในสังคมไทย ผลงานของศิลปินในกลุ่มนี้มีรูปแบบการนำเสนอที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นจิตรกรรม ภาพถ่าย และสื่อประสม ศิลปินนำเนื้อหาแนวคิดชาตินิยมในสังคมไทยเป็นตัวตั้งและสร้างสรรค์ผลงานงานขึ้นมาตามปัจจัยของเนื้อหาต่างๆ ซึ่งผลงานในลักษณะนี้ย่อมไม่คำนึงถึงรูปแบบที่ตายตัว แต่เน้นไปที่ความเข้มข้นในการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดชาตินิยมผ่านผลงานศิลปะโดยที่ธงชาติไทยที่ปรากฏในผลงานเป็นรหัสที่เชื่อมโยงกับแนวคิดชาตินิยมในสังคมไทยโดยตรง ธงชาติไทยที่ปรากฏจึงไม่เพียงแต่เป็นภาพลักษณ์ทางภายนอกเท่านั้นหากแต่

ยังเป็นภาพตัวแทนของแนวคิดชาตินิยมไทยอีกด้วย จากการรวบรวมศึกษา และวิเคราะห์สัญลักษณ์ของธงชาติไทยในศิลปะร่วมสมัย ทำให้พบว่าจุดมุ่งหมายการสร้างสรรคของศิลปินกับประเด็นแนวคิดการใช้ธงชาติไทยในบริบทชาตินิยมมีความสัมพันธ์และสามารถวิเคราะห์ได้เป็นหมวดหมู่ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นไปในลักษณะของความบังเอิญ แต่เป็นจุดประสงค์ของศิลปินที่ใช้ทัศนธาตุเพื่อแสดงออกให้สอดคล้องตามปัจจัยของแนวเรื่องนั้นๆ ธงชาติไทยจึงแปรจากภาพสัญลักษณ์ไปสู่รหัสในการสื่อสารรหัสดังกล่าวมีหน้าที่ในการที่จะให้ผู้ดูเกิดความเข้าใจสาระของผลงาน แม้ว่าผลงานของศิลปินบางท่านจะออกมาในรูปแบบศิลปะกึ่งนามธรรมและศิลปะนามธรรม แต่การถอดรหัสของผลงานสามารถวิเคราะห์ได้จากการตีความจากสัญลักษณ์ของธงชาติไทยนั่นเอง สัญลักษณ์ของธงชาติไทยในศิลปะร่วมสมัยจึงไม่เป็นเพียงผลงานศิลปะที่น่าธงชาติไทยมาปะติดไว้กับองค์ประกอบในภาพอย่างไม่มีสาเหตุแต่เกิดจากการนำมาขยายคติของธงชาติไทยมาใช้ในการเป็นภาพตัวแทนของความ เป็นชาติไทยให้ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างเข้าใจได้ง่าย ผลงานของศิลปินที่นำมาศึกษาจึงมิได้กระทำการอันละเมิดภาพลักษณ์ของธงชาติไทยแต่มุ่งที่จะสร้างบริบทแวดล้อมให้เป็นส่วนสนับสนุนเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอ ทั้งนี้เพราะศิลปินมองธงชาติไทยเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงไปสู่การบอกเล่าเนื้อหาของผลงานเป็นสำคัญ

สุดท้ายแล้วจะเห็นว่าบทบาทของผลงานศิลปะที่ปรากฏสัญลักษณ์ธงชาติไทยนั้น เป็นเสมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่อุดมไปด้วยสุนทรียภาพ (Aesthetic) อันซับซ้อน ผลงานดังกล่าวนี้ไม่เพียงอ้ากว้างซึ่งอำนาจของ

สุนทรียภาพและความเพลิดเพลินทางอารมณ์ในระดับปัจเจกเท่านั้น หากแต่ผลงานศิลปะที่ปรากฏสัญลักษณ์ธงชาติไทยนั้นยังมีมิติในการสื่อสาร (Communication) ความเป็นไปในสังคมไทยร่วมสมัยเพื่อเป็นภาพตัวแทนและสื่อสะท้อนแนวคิดชาตินิยม ค่านิยมในสังคม วัฒนธรรมที่หลากหลาย ความเป็นไปของสังคมและความเคลื่อนไหวทางการเมืองไทย ผ่านผลงานศิลปะร่วมสมัยอย่างสมบูรณ์

ข้อเสนอแนะการวิจัย

- งานวิจัยนี้เป็นการรวบรวมศึกษาและวิเคราะห์ผลงานศิลปะร่วมสมัยที่ปรากฏสัญลักษณ์ของ ธงชาติไทยของศิลปินไทยจำนวน 20 ท่าน ซึ่งอาจจะมีได้รวบรวมผลงานอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด ทั้งนี้จะต้องใช้ระยะเวลาจำนวนมากในการเสาะแสวงหาผลงานตกหล่นที่ไม่ทราบจำนวน

- งานวิจัยนี้ทำการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีจุดมุ่งหมายการสร้างสรรค์ของศิลปินและสมมติฐานการใช้ธงชาติไทยในบริบทชาตินิยมเท่านั้น ดังนั้นอาจจะมีได้วิเคราะห์ด้วยทฤษฎีอื่นๆ จึงถือเป็นการเปิดโอกาสให้กับนักวิจัยท่านอื่นๆ ทำการศึกษาและวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีที่ต่างจากงานวิจัยชิ้นนี้ได้ในอนาคต
- งานวิจัยชิ้นนี้อาจจะอยู่ในขอบเขตของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะชาตินิยมและสัญลักษณ์ธงชาติไทย ดังนั้นจึงมิได้ศึกษาวิเคราะห์ในบริบทใดบริบทหนึ่งเป็นสำคัญที่สุด แต่เน้นความเชื่อมโยงของโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ดังกล่าว ดังนั้นหากในอนาคตมีผู้วิจัยอื่นที่ทำการวิจัยในแนวทางอื่นๆ ก็จะได้เป็นเกียรติอย่างสูงกับผลงานวิจัยชิ้นนี้ด้วยเช่นเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ฉวีงาม มาเจริญ. “ธงชาติไทย: เกียรติยศของชาติ”. วารสารไทย 28, 104 (ตุลาคม-ธันวาคม 2550): 85-91.
- ชนิตา พรหมพยัคฆ์ เผือกสม. การเมืองในประวัติศาสตร์ธงชาติไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2537.
- เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน. ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม. บรรณาธิการแปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.
- อีรยุทธ บุญมี. ชาตินิยมและหลังชาตินิยม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2546.
- ประชา สุวีรานนท์. ดีไซน์+คัลเจอร์ 2. กรุงเทพฯ: อาน, 2552.
- ปรามินทร์ เครือทอง. “กว่าจะมาเป็นธงชาติไทย”. ศิลปวัฒนธรรม 22, 2 (ธันวาคม 2543): 76-81.
- ลักษณะวัต ปาละรัตน์, รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทรียศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2551.
- ศรัณย์ ทองเปา. “ธ ธงคนนิยม.” สารคดี 22, 263 (มกราคม 2550): 54-89.
- ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์. ประชาธิปไตยไม่ใช่ของเรา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเพ่น, 2550.
- สมสวาท แสงนนท์ตระกูล. ความรู้เรื่องธงชาติทั่วโลก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2544.
- อิททิพล ตั้งโฉลก, รองศาสตราจารย์. แนวทางการสอนและสร้างสรรค์กิจกรรมชั้นสูง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2550.

ภาษาอังกฤษ

- Rose-Marie and Rainer Hagen. What great paintings say: Volume 2. Koln: Benedikt Taschen, c1995.
  - Volker Gebhardt. Painting. London: Laurence King, c1998.
-